

מרון ראש הישיבה
הרב שאול ישראלי שליט"א

כלאים בציצית* (יבמות ד', א)

א. עשה דוחה לא-תעשה בציצית

הגמ' ביבמות דף ד', א' מחפשת מקור להלכה שעשה דוחה לא-תעשה, ולומדת - ע"י דרישת סמוכים - מהפסוק "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו, גדילים תעשה לך" שבציצית הותר לעשות אפילו צמר לפשתים ופשתים לצמר. ודברי הגמרא צריכים עיון: מבינים אנחנו את הצורך בהיתר לעשות חוטי צמר לבגד של פשתים, משום שאת התכלת א"א לעשות אלא מצמר, אך לא מובן מדוע יש היתר לעשות חוטי פשתים לבגד של צמר, שהרי אין הכרח בחוטי הפשתים דוקא כדי לקיים על ידם את מצות הציצית? והרי כך לימדנו ר"ל (להלן דף כ, ב).

ב. מחלוקת הרמב"ן והרשב"א

לכן מסיק הרמב"ן ש"לית לן דריש לקיש דאמר לקמן (דף כ', ב') כל מקום שאתה מוצא עשה ולא-תעשה אם אתה יכול לקיים את שניהם - מוטב, ואם לאו - יבוא עשה וידחה לא-תעשה, דהא פשתים לצמר יכול לקיים את שניהם הוא ואפי' הכי דחי, והכי נמי אמרינן עלה במנחות (דף ל"ט)."

ולעומת הרמב"ן סובר הרשב"א שהגמ' שלנו כן מקבלת את דינו של ריש לקיש, ובאמת אם יש חוטים ממין הכנף אין מטילין לו אלא ממינו, אלא שהגמ' כאן דיברה במציאות שאין לו חוטים ממין הכנף, מצב המוגדר כ"אי אתה יכול לקיים שניהם" ויבוא עשה וידחה לא-תעשה.

ונראה שנחלקו הרמב"ן והרשב"א במובנו של המושג (שבדברי ריש לקיש) "אי אתה יכול לקיים שניהם":

לפי הרמב"ן הכונה דוקא למקרה שמעצם הדין לא יתכן קיום העשה אלא בדחיית הל"ת, שהתורה מורה לך לעבור על הלא-תעשה ע"י עשיית העשה, כגון צמר לפשתים, משא"כ פשתים לצמר שאעפ"י שבמקרה אין לך חוטי צמר, אין זה נחשב כמצב ש"אי אתה יכול לקיים שניהם" ולא הותר איסור כלאים, לדעת ר"ל. ולפי הרשב"א גם במקרה שאין לך חוטי צמר ה"ז נחשב כמצב ש"אי אתה יכול לקיים שניהם" והותר איסור כלאים, גם לדעת ר"ל.

משום כך, לפי הרמב"ן, נקטה הגמ' גם את המקרה של פשתים לצמר כדי להשמיע שאינה סוברת כדברי ריש לקיש.

והרשב"א התקשה, שהרי בהרבה מקומות בתלמוד (ושבת קלג, א. נזיר מא, א; נח, א) נראה דוקא שהלכה כריש לקיש. ולזאת ביאר כפי הנ"ל, שזה מתאים לדעתו של ר"ל.

ג. סתירה בגמ' במנחות

הגמ' במנחות דף ל"ט, ב אומרת: "אמר שמואל משמיה דלוי: חוטי צמר פוטרין בשל פשתן". [ונראה בכונת הגמ' שחוטי הצמר פוטרין הן את התכלת והן את הלבן, שאל"כ היתה הגמ' שואלת את השאלה הבאה על המצב הזה גופו. וכך מוכח גם מלשון השאלה: "דכיון דתכלת פטרה לבן נמי פטר".] "איבעיא להו: של פשתן מהו שיפטר בשל צמר, צמר בשל פשתים הוא דפטר דכיון דתכלת פטרה לבן נמי פטר, אבל פשתים לצמר לא או דלמא כיון דכתיב "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו" "גדילים תעשה לך", לא שנא צמר בפשתים ולא שנא פשתים בצמר?" ופושטת הגמ' שאין הבדל, לא שנא צמר בפשתים ולא שנא פשתים בצמר הואיל ומקיים מצות ציצית הותר איסור כלאים, אע"פ שאין זה הכרחי תמיד לעשות כלאים כדי לקיים את מצות ציצית, כגון בפשתים לצמר. משמע שהדיוק הוא מלשון הכתוב שכשמדובר בציצית אין כלל איסור כלאים.

ושם בדף מ, א: "תנו רבנן סדין (של פשתן. רש"י) בציצית: ב"ש פוטרין וב"ה מחייבין והלכה כדברי ב"ה. א"ר אליעזר ב"ר צדוק והלא כל המטיל תכלת בירושלים אינו אלא מן המתמיהין. אמר רבי א"כ למה אסרוה... גזירה משום קלא אילן (רש"י): צבע הוא שדומה לתכלת ואי שרית של תכלת בסדין אתי למירמי צמר צבוע בקלא אילן והוי כלאים שלא במקום מצוה).

ולא יהא אלא לבן? - כיון דאפשר במינן לא, כדריש לקיש דאמר ריש לקיש כל מקום שאתה מוצא עשה ולא-תעשה אם אתה יכול לקיים את שניהם מוטב, ואם לאו יבוא עשה וידחה את לא-תעשה".

ונשאלת השאלה איך ליישב את שתי הגמרות, כי בעוד שהגמ' בדף מ' מתחשבת בדברי ריש לקיש ש"אם אתה יכול לקיים את שניהם - מוטב", הרי הגמ' בדף ל"ט כלל לא מתחשבת בדבריו ומתירה להטיל חוטים של פשתים בצמר:

ד. שיטה ראשונה בתוס' במנחות

התירוץ הראשון של התוס' במנחות (דף מ, א ד"ה "כיון דאפשר במינן") אומר שהגמ' בדף ל"ט, ב' דיברה במקרה שהטיל חוטי תכלת, וכשיש חוטי תכלת לא רק שנדחה איסור כלאים אלא הותר לגמרי. כי כשיש חוטי תכלת אין כלל איסור כלאים ולא צריך את ההיתר שעשה דוחה לא-תעשה. לכן, כשהבגד הוא של פשתים והוטלו בו שני חוטים של תכלת, מותר להטיל גם שני חוטים של לבן מצמר. ולא זו בלבד אלא אף בבגד צמר שהוטלו בו שני חוטים של תכלת, מותר להטיל שני חוטים של פשתן.

זאת-אומרת, שכאשר הטיל בבגד שני חוטים של תכלת, הותר איסור כלאים לגמרי ולא שייך להתחשב כלל בדבריו של ריש לקיש. משא"כ בדף מ, א שם מדובר שאין תכלת ולא הותר איסור כלאים לגמרי אלא ע"י הכלל של עשה דוחה לא-תעשה ובהתחשבות בדבריו של ריש לקיש: "כל מקום שאתה מוצא כו' אם אתה יכול לקיים שניהם - מוטב וכו'".

ה. שיטה שניה בתוס' במנחות

התירוץ השני של התוס' במנחות אומר שמן התורה הותר איסור כלאים בציצית, אף בלי קיום מצות התכלת. ובכל מקרה, בין אם יש תכלת ובין אם אין תכלת לא

שייך הכלל של ריש לקיש - "כל מקום שאתה מוצא וכו'", כי אין זה מדין עשה שדוחה לא-תעשה.

לכן, הגמ' בדף ל"ט לא מתחשבת בדברי ריש לקיש. ומה שהגמ' בדף מ' מתחשבת בדבריו אין זה אלא מזדבנן "דגזור כיון שאפשר לקיים שניהם". לפי"ז, התוס' בתירוץ השני לא סוברים כרשב"א.

ו. הגמ' ביבמות לפי תירוץ התוס' במנחות, ומחלוקת הרמב"ן והרשב"א
הגמ' ביבמות לומדת שמותר להטיל אפ"י צמר לפשתים ופשתים לצמר, ורוצה לומר שדין זה הוא המקור לזה שעשה דוחה לא-תעשה.

לפי התירוץ השני של התוס' במנחות אין אפשרות לפרש את הגמ' הזו, משום שאע"פ שהדין הוא נכון, שבציצית מותר אפ"י צמר לפשתים ופשתים לצמר, מ"מ זהו היתר גמור הנובע מעצם מצות ציצית "דכלאים ממש הותר אצל ציצית" ואין זה מדין עשה שדוחה לא-תעשה, וא"כ מה שייך לומר שזהו המקור לדין עשה דוחה לא-תעשה.

ואם נרצה לפרש את הגמ' ביבמות לפי התירוץ הראשון של התוס' במנחות, נצטרך לומר שמדובר במקרה שאין תכלת, שהרי לפי התירוץ הנ"ל כאשר יש תכלת הותר איסור כלאים לגמרי ושוב אין זה מדין עשה שדוחה לא-תעשה.

וא"כ נמצינו למדים שהפסוק "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו גדילים תעשה לך" דיבר על שתי הלכות:

א. כשיש תכלת - הותר לגמרי איסור כלאים.

ב. כשאין תכלת - איסור כלאים נדחה מדין עשה דוחה לא-תעשה, אבל אין זה היתר גמור.

אך לפי"ז קשה, שהרי אם לפי התירוץ הראשון [בתוס' במנחות] העמדנו את הגמ' ביבמות דוקא כשאין תכלת ומדין עשה שדוחה לא-תעשה, מדוע מתירה הגמ' להטיל חוטי פשתים לצמר, הרי "אם אתה יכול לקיים את שניהם - מוטב" ואין עשה דוחה לא-תעשה!

לכן תירץ הרשב"א ואמר שמדובר כאן שאין לו חוטי צמר, שזה מצב המוגדר כ"אי אתה יכול לקיים את שניהם" ועשה דוחה לא תעשה.

אך הרמב"ן שלא מקבל את הגדרתו זו של הרשב"א מוכרח להגיע למסקנה שהגמ' שלנו לא סוברת כריש לקיש. [וריש לקיש עצמו יאמר שהפסוק שהתיר כלאים בציצית דיבר דוקא כשיש תכלת וההיתר הוא גמור ולא מדין עשה דוחה לא-תעשה, וממקור אחר, כגון נזיר וכדו', נלמד את ההלכה שעשה דוחה לא-תעשה].

ז. הרמב"ן ביבמות

הרמב"ן כתב: "ולית לן דריש לקיש... דהא פשתים לצמר יכול לקיים את שניהם הוא ואפ"ה דחי, והכי נמי אמרינן עלה במנחות (דף ל"ט)".

ונראה שטעו כאן המגיהים שציינו לדף ל"ט במנחות, שהרי לפי הרמב"ן ההולך כשיטה הראשונה של התוס' במנחות, הגמ' בדף ל"ט מדברת על מצות התכלת, המתירה לגמרי את איסור הכלאים, ללא צורך בכלל של עשה דוחה לא-תעשה.

וצריך לתקן ברמב"ן ולציין לדף מ' במנחות, שכפי מה שהסברנו מדובר שם כשאין תכלת ואז נוהג הכלל של עשה דוחה לא-תעשה לפי תנאיו של ריש לקיש

(כל מקום וכו'). וגמ' זו נסתרת, לפי הרמב"ן, ע"י הגמ' ביבמות. עוד כתב הרמב"ן: "ויש שסובר דריש לקיש בעלמא איתמר אבל כלאים בציצית לגמרי הותר, וההיא דמנחות דחיה בעלמא [ושוב נראה שכונתו לגמ' במנחות דף מ', שהביאה את דברי ריש לקיש, ולא לגמ' שם בדף ל"ט שדיברה על תכלת והתירה אצלו את הכלאים לגמרי ולא מדין עשה דוחה לא-תעשה] ולא נהירא לי בשמעתי דהא מהכא גמרינן לכל התורה דאתי עשה ודחי לא-תעשה וא"כ נימא אפי' בדאפשר לקיים את שניהם לידחי דומיא דציצית, אלא שמע מיניה בציצית נמי איתמר".

ח. התוס' ביבמות

התוס' ביבמות דף ד, ב' ד"ה "דאפילו" סוברים בהכרח כרשב"א, שהרי בתחילת דבריהם כותבים הם כתירוץ הראשון בתוס' במנחות, לפיו כל ההיתר הגמור של כלאים בציצית הוא דוקא בתכלת, ואילו בסוף דבריהם מביאים הם את הגמ' במנחות דף מ' שהתחשבה בפירוש בדבריו של ריש לקיש.

וכבר אמרנו שלפי העמדה זו לא תתפרש הגמ' ביבמות, שרוצה ללמוד מכלאים בציצית שעשה דוחה לא-תעשה, אלא כשאין תכלת, ואעפ"כ מותר לשים חוטי פשתים בגד של צמר ואין זה בניגוד לריש לקיש, מפני שמדובר שאין לו חוטים אחרים, מצב המוגדר כי "אי אתה יכול לקיים את שניהם", וכמו שכתבנו ברשב"א.

ואע"פ שגם הרמב"ן סובר עקרונית כשיטה זו אלא שלדעתו דוחה הגמ' ביבמות את ריש לקיש, מ"מ התוס' סוברים כרשב"א ולא כרמב"ן, שהרי כתבו שהגמ' ביבמות כן הולכת כריש לקיש.

ויש להדגיש שאין בכוונת התוס' לומר שהגמ' ביבמות מדברת כשיש תכלת אלא להיפך - מהגמ' במנחות מוכח שכאן מדובר כשאין תכלת, אחרת איך אפשר ללמוד מכאן שעשה דוחה לא-תעשה, שהרי כשיש תכלת זהו היתר גמור.

ט. הערת הגרא"ז מלצר זצ"ל על הרמב"ן בשבת

הרמב"ן במס' שבת דף קל"ב, ב' ד"ה "ודאמרינן" כתב: "...וכן אני אומר שסדין בציצית לאו מתורת עשה ולא-תעשה הוא דמידחי שא"כ כל מקום שאפשר לקיים את שתיהן מוטב וכו'. ובמס' מנחות בפ' התכלת אמרינן דאפי' לטלית של צמר עבדינן לבן של פשתים, אלא מדין הקישה אתי לן סדין בציצית דכתיב לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו גדילים תעשה לך כדאמרינן פרק קמא דיבמות".

והעיר על זה הגרא"ז מלצר זצ"ל: "סותר דבריו שכתב ביבמות דף ד' דאי אפשר לומר כן דהא מציצית גמרינן לכל התורה דעשה דוחה לא-תעשה וא"כ נגמור אפ' אפשר לקיים שניהם, וכתב שם דהא דמנחות פליגי על ריש לקיש ע"ש".

ונראה לתרץ ולומר שהגרא"ז העיר על סתירה מפני שחשב שהרמב"ן במס' שבת הולך לפי שיטתו השניה ביבמות, ואז באמת נמצאים הדברים סותרים זה לזה. אולם, אם נאמר שהרמב"ן במס' שבת הולך לפי שיטתו הראשונה ביבמות, שוב אין סתירה. כי במס' שבת דיבר על מקרה שיש לו תכלת, שבזה למדנו ע"י ההיקש שהותרו הכלאים לגמרי, ואילו הגמ' ביבמות מדברת כשאין לו תכלת ודלא כריש לקיש (כפי שכבר כתבנו).

י. היתר כלאים בתכלת - דחית כלאים בלבן

עוד נשאר לברר, כיצד זה לפי הפירוש הראשון בתוס' במנחות נדרש הפסוק לשתי הלכות: בתכלת - הותרה, ובלבן - דחוייה מדין עשה דוחה לא-תעשה? והנה, רבי אלחנן בונים ווסרמן זצ"ל ב"קובץ הערות" [ליבמות] סי' מ' הביא מהרמ"ה בחידושייו לסנהדרין שכתב שכשהתורה צייתה על מצות ייבום אין כונתה לומר שהעשה של ייבום דוחה את הלא-תעשה של איסור אשת אח אלא "דכיון דלא משכחת יבום אלא לגבי אשת אח, ממילא שמעת דלא אסר רחמנא אשת אח... כשמת בלא בנים", כלומר זהו היתר גמור.

זאת אומרת, שכשהתורה חייבה לעשות משהו שאי אפשר לקיימו אלא ע"י עשיית עבירה, ה"ז סימן שהעבירה לא נאסרה כאן כלל.

על-כן, כשיש תכלת, שאז אין אפשרות לקיים את המצוה בבגד פשתים אלא על ידי עשיית העבירה, למדנו שאיסור כלאים הותר לגמרי, ולכן אף בבגד צמר יכול להטיל חוטי פשתן לבנים אגב חוטי התכלת.

אבל כשאין תכלת ההלכה לא מכריחה לומר שאיסור כלאים הותר לגמרי, מפני שאפשר להטיל חוטי צמר לצמר, ופשתים לפשתים וא"כ כשהתורה בכ"ז התירה כלאים אין זה אלא מדין עשה שדוחה לא-תעשה.